La Pirwa: una xarxa de solidaritat

Céline Geffroy

Traducció: Joaquin Martínez Ortiz

La comunitat camperola de Huancarani es troba en una zona fèrtil de la vall de Cochabamba (Bolívia). Les 52 famílies que la componen són els actors del procés d'invenció i reinvenció constant de la comunitat. Es distingeix entre aquestes famílies dos grups importants: els exminers –sovint oriünds de Huancarani– que van tornar després de la relocalització [1] (1985) i els vilatans. Així mateix, es van integrar, paulatinament, migrants d'altres regions. Les dones són majoritàries a Huancarani, moltes viuen soles, ja que són vídues, solteres o les seues parelles migren a la recerca de treball. En conseqüència, es considera que són elles les principals promotores de la construcció de la comunitat [2].

Són justament elles qui organitzen i treballen durant el treball comunal, anomenat *pirwa*. La *pirwa* és alhora un lloc (la casa comunal) i una activitat (el treball en conjunt) i constitueix una estratègia creativa i solidària de lluita contra la pobresa, i genera una complexa xarxa d'articulacions subtils que abasta diferents àmbits, des del personal fins el comunitari, com una construcció social, és a dir com el producte de les accions d'actors de *chicha* i os.

Pot ser, doncs, que estem davant d'una economia plural que combina el mercat, la redistribució estatal i la reciprocitat? Quins són els seus mecanismes de redistribució? Així mateix, ja que no es pot separar l'economia dels llaços socials, plantege detectar quins tipus d'interaccions socials es generen, i si aquestes són o no de reciprocitat. Pot ser que el treball comunal només és possible amb l'existència prèvia de xarxes socials? Quin és el pes específic que té la xarxa de dones en la construcció de l'espai comú, les maneres de participació en el treball col·lectiu i la seua influència en la presa de resolucions?

La *pirwa* és el revelador per excel·lència de l'economia de solidaritat: fa participar persones marginalitzades del mercat de treball, per ser ancians, dones o minusvàlids. Els ofereix la possibilitat de treballar i d'obtenir recursos per completar la seua cistella familiar, a construir xarxes socials en les quals han de fluir la informació i la transferència de sabers. A més en suplir l'absència de parentela es constitueix en una preciosa aportació i suport per a les persones soles que no

 Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual

poden reunir, soles, els diferents mitjans de producció, indispensable en una societat rural. L'economia solidària va fer possible la intervenció dinàmica d'aquesta població a la construcció física de la comunitat però també ha contribuït a enfortir i segueix enfortint el capital social de cadascun dels comunitaris així com de la comunitat en el seu conjunt. Així mateix, a través de la *pirwa*, es facilita la implementació d'obres que després seran béns de la col·lectivitat i els beneficis tornaran a la comunitat en la seua totalitat. L'economia de solidaritat no només busca la satisfacció de les necessitats materials dels seus membres sinó també el seu equilibri emocional i el reconeixement social de part de tots, com m'esforçaré a demostrar-ho en aquest article.

Una població marginalitzada de l'economia capitalista

La *pirwa* és un laboratori on es pot explorar el funcionament de l'economia solidària a Huancarani. La *pirwa* és el punt de trobada de 20 persones: majorment dones (80%), moltes d'elles ancianes, de minusvàlids, d'originaris de Huancarani així com de persones provinents de les mines (40% del total dels participants), 15% va arribar de les zones d'altures de Cochabamba (Chorojo i Waca Playa) i 10% de la regió de la Pau: els immigrants arriben al 65% dels treballadors de la *pirwa*. Alguns vénen de les comunitats veïnes de Sorata i Monte Negro. El 40% de les famílies inscrites a l'OTB treballa en la *pirwa*.

D'altra banda, cal esmentar que el 40% de la població total que treballa a la *pirwa és* major a 55 anys i la mitjana d'edat és de 47 anys, el que demostra el predomini de persones d'avançada edat [3].

És notable el gran nombre de persones de la *pirwa* que no té terres (més del 50%). Justament, a la *pirwa*, van principalment famílies pobres: segons una autoestratificació realitzada davant diversos membres de la *pirwa*, fins a 17 persones de la *pirwa* eren considerades molt pobres i pobres, entenent la pobresa tant material com simbòlica (més lligada a l'estatus social. És el cas de la majoria de les persones soles. D'aquesta manera, una persona sola que no pot treballar les seues terres serà considerada pobra tot i ser rica en terrenys per exemple).

I justament, prop de la meitat són persones soles. En estudiar la composició de la població de la *pirwa*, s'estableix tres categories no excloents de persones que no tenen un àmbit familiar complet (cònjuge o parentela estesa). Segons els criteris que es van establir, nou persones són *ch'ulla* [4] (és a dir: vídua / o soltera / o) i una d'elles també és *waqcha* [5]; cinc són *waqcha* migrants [6], de les quals una és

 Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual

ch'ulla. No obstant això, a aquesta xifra es pot afegir les cinc dones casades que es queden soles bona part de l'any, ja que els seus marits migren.

Un espai d'integració social

A la *Pirwa* conviu aquest micromón heteròclit que motiva la integració de cada un amb la seua diferència. Ací, és possible identificar un escenari on el valor social de tots és respectat i reconegut considerant tant fonts de saber com actors econòmicament actius. La *pirwa* ha aconseguit valorar les capacitats productives d'aquestes persones generalment relegades a asils i cuines. Aquest és un espai solidari on es teixeixen relacions diverses d'acord als actors. La unió i la igualtat són dues paraules que els integrants d'aquest grup utilitzen constantment per a autocaracteritzar-se.

En efecte, tots els que van cada dijous a la *pirwa* insisteixen sobre el moment agradable que van a compartir: "fer riure" i estar amb els companys, "ja ens hi hem acostumat, per això sols, parlar, riure, de tot un poc, no?". És un temps de llibertat, liminar a la seua rutina, la *pirwa* ofereix un espai de diversió i trenca amb les tasques domèstiques, així com un moment privilegiat per a intercanviar xafarderies, per a comentar els últims esdeveniments. Aquesta dimensió és tan important que la majoria de les persones entrevistades insisteixen que, per ells, el *phuqllay*(jugar en quítxua) representa el motiu més important pel qual es reuneixen, fins i tot significa més que el fet de rebre aliments. Diuen que vindrien encara que no hagués la quota d'aliments. Julián recalca que: "a treballar podem venir sempre (…). A mi tant em fa, vindria sempre".

Per la seua banda, la *pirwa* permet deixar de banda la solitud de les persones soles durant algunes hores: "Solament em distrac ací. Ací, estic sola, de vegades ve la meua filla, de veces no hi ve ", comenta la senyora Clara. Per als *waqcha* immigrants, és una oportunitat ideal per a fer arrels, per a trobar amics, per a substituir la manca de parents i de relacions, en fi, per a incrementar el capital social de cada un i de la comunitat. La senyora Olivia explica:

"A mi m'agrada més que tot, potser perquè (…) em sent potser sola a la casa, perquè com el meu fill està a la universitat, arriba a la nit, durant el dia em sent sola, el meu marit també de vegades eix (…). [És] una distracció a part del treball, compartir amb les dones, ací també és bonic compartir amb elles, sempre de vegades conversem d'una cosa, una altra coseta, els explique alguna vegada a

elles alguna cosa, llavors a vegades així, això per a tot, de vegades reneguen, riem, tot. Aquestes coses em trauen de la rutina".

Així es manté ocupada. Com a encarregada, la senyora Olivia pensa en l'organització del treball, el que faran en la propera reunió i, d'aquesta manera, ella destaca que no té tant de temps per a enyorar la seua terra. En una altra ocasió, ella va explicar que es va integrar en la seua nova comunitat mitjançant la *pirwa* i que, gràcies al seu efecte integrador, es va sentir ràpidament part del món *valluno*.

En suma, el treball comunal no només pot omplir un buit de recursos econòmics entre la seua població, sinó, també, un buit emocional: proveeix amics i supleix l'absència de parella o familiars. La *pirwa és* un espai socialitzador que facilita l'esplai, la socialització: permet reforçar amistats, però també desfogar tensions (rumors, baralles), així mateix, respon a necessitats de xafardejar, xarrar.

Alhora, la *pirwa és* generadora d'identitats. Els que hi participen reben reconeixement social i es valora la seua participació econòmica, el que els conforta en la seua identitat. Ara bé, encara que no tots els actors participen directament, quan la comunitat s'apropia les obres realitzades a la *pirwa*, aquesta identitat s'expandeix a Huancarani en el seu conjunt.

La ritualitat a la *pirwa*

Els elements rituals que exposaré a continuació són part de la utopia elaborada per Alejandro. No pot existir treball comunal sense *chicha* ni coca. En el nostre context, la *chicha*, la *ch'alla* que l'acompanya i la coca són elements que consoliden la membresía dels participants de la *pirwa*, involucrant-los en una gran comunió amb la Pachamama. Aquesta dimensió simbolicofestiva permet la integració d'actors molt diferents en un mateix espai.

"Dóna a la terra, ella et donarà". Aquesta afirmació resumeix el complex joc de reciprocitat entre l'home i la terra. Involucra una mena de complicitat còsmica que es torna possible gràcies a la màgia del ritu, la *ch'alla*: "es comprén que la naturalesa, obeint a la lògica de l'intercanvi de dones, no atorgue els seus favors més que a qui li lliura el seu pesar com a tribut"

 Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual

(Bourdieu 1991: 196)

El treball comunal a Huancarani està sempre acompanyat d'ofrenes rituals a la Pachamama. Abans d'iniciar el treball comunal a Huancarani, les dones i els hòmens *pijchean* i fumen, conversen i intercanvien bromes picants. A mig matí, al migdia i a la vesprada, Olivia i Verónica ofereixen una *tutuma de chicha* a cadascun dels participants: tots *ch'allan* [7] la terra abans de beure. La *chicha* espanta la "mala gana". Així, el treball avança.

El món espiritual pertany al món profà, s'hi imbrica. L'alcohol és el mitjà que permet creuar la frontera que separa aquestes dues esferes: és una comunió entre les dues. A través del ritual de la *ch'alla*, es busca reforçar els llaços entre els hòmens i el cosmos. La senyora Mirtha explica que per a ella: "*La Pachamama, és la Verge del Sòl, per a ella també ch'alla*". La senyora Natalia *ch'alla* perquè, si no ho fa, pot "fer emmalaltir la Pachamama diuen, ens pot fer emmalaltir, no podem tenir res diuen, per això cal *ch'allar*, cal *q'oar* a la Pachamama". Olivia confirma que cal "*convidar (...), perquè no emmalaltisquen (...), de vegades diuen que els terrenys cavem, de vegades quan cavem ens fa emmalaltir diu, per això majorment fan la ch'alla, la q'oada*". Olivia és una catòlica molt devota i practicant; s'ocupa de mantenir neta l'església i disposa de les claus que guarda gelosament. Per a ella, les ofrenes a la Pachamama no són actes aliens a la seua religiositat: tot el contrari: la *ch'alla* és "una missa, a la *Pachamama*, a la terra". Només es "furga" la terra després d'haver realitzat el ritual: "*primer hem ch'allado, hem fet passar una missa, bé, com es diu, hem ch'allado bé, llavors hem començat a treballar*". L'ofrena a la Pachamama no només protegeix de les malalties, també té cura i sana els malalts, "*més aviat, la terra ens cuida*". La Pachamama reflecteix tant una noció de totalitat com d'abundància. La Pachamama és de témer: és capaç tant de bondat com de càstig i l'intercanvi recíproc amb ella evidencia la importància que té per a l'home d'integrar-se en el món sagrat: "Així l'home va quedar involucrat en una xarxa eterna d'obligacions recíproques amb els déus "(Randall 1993: 76).

Mitjançant el ritual de la *ch'alla*, la comunitat es reafirma com a tal. El fet de compartir alcohol afavoreix l'intercanvi de valors i de sentit col·lectiu. Tot moment de la vida comunitària (festes patronals, ritus, treballs col·lectius, etc.) és ritmat per un intercanvi d'alcohol. Efectivament, *ch'allar* i compartir algunes *tutumas* en el marc del treball comunal és també una forma d'integració per a les persones que arriben d'una altra part. En aquest sentit, la senyora Julia va adoptar alguns costums del lloc: "*El que fan, els seguisc només...*".

D'altra banda, la *chicha* posseeix valors alimentaris reconeguts pels seus consumidors, proveeix energia i gana a qui la consumeix, és l'aliment indispensable per a treballar perquè dóna força, i, associada al *pijcheo* de coca, evita el cansament: "*costum és doncs, perquè sense pijchear no es pot treballar, "pijchean sempre, perquè la coca els perd la fam, els fa gana de treballar segons això doncs*". La senyora Natàlia, igual que la majoria dels participants de la *pirwa*, opina que: "*molt important és pijchear coca perquè ens cansem, amb fam, ens cansem, no podem fer. Sense la chicha no s'aguanta, perdem la força*". Fins i tot insisteix que sense aquests dos elements: "*no faríem com es pot fer*".

El treball comunal sempre comença amb un moment en què es comparteix entre grups d'afinitat generacional i de gènere. S'han apropiat els elements rituals perquè romanien en el seu imaginari i l'han portat a la pràctica, o siga només perquè perpetuen un costum anterior.

L'economia de solidaritat a Huancarani

El treball comunitari respon, d'alguna manera, a les dues formes d'injustícia social (mala distribució i falta de reconeixement) destacades per Fraser (1998), és a dir atenua les disparitats socioeconòmiques entre els participants d'aquest treball, però també dins la totalitat de la comunitat: d'una banda, perquè permet obtenir productes a persones que no podrien adquirir-los d'una altra manera, i, d'altra, perquè revalora l'estatus simbòlic d'aquestes persones. Les obres realitzades a través de la *pirwa* creen prestigi per a la comunitat i permeten accedir a diferents infraestructures. La *pirwa és* un mitjà enfortit per minimitzar les formes de discriminació i d'injustícia social que hi ha en tot grup humà, a través d'un mecanisme en què intervé tant la solidaritat com els diners.

Alexandre, el dirigent, és el dipositari de la confiança dels comuners: és un home d'acció. Va ser refugiat a Suïssa on va aconseguir sensibilitzar xarxes de solidaritat per a dirigir l'atenció a la realitat boliviana. Al seu retorn, va crear una escola d'idiomes per a estudiants estrangers que vénen a compartir el treball a la *pirwa*. Afectuosament, els vilatans els anomenen "gringos". D'aquesta manera, gràcies a l'acumulació d'un important capital social i simbòlic, va arribar a captar alguns recursos econòmics proporcionats pels seus amics europeus i, en menor mesura, pels estudiants de la seua escola.

Aquests recursos van ser i són invertits en l'organització de la *pirwa*: en materials de construcció per a obres i en aliments destinats als participants d'aquesta

activitat. Com més generós es mostra el que redistribueix, més incrementa el seu capital simbòlic. Ara bé, com més avancen les obres, Alejandro acumula més reconeixement, no només de part dels *huancareños*, sinó també dels *gringos*. El resultat es materialitza en majors recursos i en un increment del seu capital social. Ací es produeix la retroalimentació dels camps entre si: el prestigi, que actua com una mena de capital originari, afavoreix la creació de capital econòmic [8].

Per tant, els diners que provenen de l'economia capitalista són redistribuïts per mitjà d'Alejandro, dins d'un sistema de reciprocitat, doncs, tot i que prové de l'economia de mercat (amb les seues característiques de fredor i d'impersonalitat), els recursos donats per gent solidària i humanitària, gràcies a l'encanteri del do, contribueixen a l'enfortiment del capital social comunitari.

La retribució material que reben els membres de la *pirwa és* menor al valor real del treball per jornal que percebrien fora de la feina comunal. Si bé la seua feina i la seua compensació es poden traduir en termes monetaris, aquests criteris no són suficients per a mesurar els beneficis veritables que es generen, ja que els valors subjectius no són quantificables: no es pot traduir la compensació en termes de companyia, amistat i la recreació compartida entre els treballadors; tampoc es pot mesurar el benefici social que perceben els membres de la *pirwa* i la comunitat de Huancarani.

En suma, la filosofia de l'economia solidària es basa en la recerca d'una nova solidaritat que fonamente la llibertat, inventant una nova societat en què l'individu siga un actor actiu i propositiu, no un subjecte passiu, i on, a través de la seua participació, es democratitze l'economia. Ella busca, així mateix, construir llaços socials menys rígids que aquells imposats per la comunitat tradicional, respectant l'autonomia de cada un.

Tots reben per igual

L'ideal solidari emmarcat en la *pirwa* esborra la diferència de jornals percebuts pels hòmens i les dones en altres treballs on el pagament és diferenciat en funció al gènere, ja que tots dos reben aliments equitativament així com els majors i els discapacitats. S'ha de tenir en compte que la retribució desigual és una de les formes en què es manifesta la injustícia social, producte de l'estructura de les institucions econòmiques i socials. En canvi, a la *pirwa*, la incorporació de la idea de complementarietat i equilibri entre gèneres –que es visualitza en el concepte de chachawarmi [9]– implica que les dones no només reben una retribució econòmica

 Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual

igualitària a la dels hòmens, sinó que obtenen el mateix reconeixement social sense distinció entre gèneres.

Així mateix, és interessant esmentar que l'equip de recerca va participar durant diversos mesos en diferents activitats relacionades al cultiu de la dacsa –preparació del terreny, *aporque*, desbrossar, etc.– va rebre la mateixa quantitat de la dacsa que els altres. Aquesta actitud demostra que tots els que treballen la parcel·la –siguen aquests vilatans o no– tenen el mateix dret a ser reconeguts com a part de la producció.

Diversificant estratègies

Els aliments obtinguts mitjançant la *pirwa* fan part de les estratègies que els vilatans desenvolupen per diversificar les activitats productives, minimitzar la inseguretat alimentària i els riscos de la producció agrícola. És especialment apta per a persones que ja no es troben en edat de treballar i que, per tant, són marginades del mercat laboral. A la cita de Clara, podem veure que la *pirwa* ofereix una bona alternativa per a obtenir aliments per a gent gran:

Sí, en això ens ajuda sempre doncs. A vegades no tenim plata i això estem menjant sempre (…) arròs, fideu també. Això no comprem amb els nostres diners, això mengem sempre encara que un o dos mesos ja no?

Julián corrobora aquesta declaració:

Aquests *cupitos*[els aliments] ens reparteix i a vegades no hi ha feina enlloc, perquè ens guanyem, perquè mengem hi ha sempre aquests *cupitos* doncs. Del que hem treballat no? N'hi ha sempre, si no treballem, no n'hi ha tampoc.

Al marge de les persones grans, les que no tenen parella també es valen de la *pirwa* per a assegurar la dieta alimentària, ja que no disposen d'ingressos extra. D'altres, que no tenen tanta necessitat d'assegurar aliments, utilitzen els seus recursos monetaris, no per a comprar queviures, sinó per a accedir a articles menys imprescindibles (estris domèstics). La senyora Verónica opina:

Fins ara m'ajuden [els queviures] perquè en lloc que jo compre aquests aliments, ja en tinc sempre, per dir ja havia de comprar al mes una arrova d'arròs, amb aquests diners puc comprar alguna cosa més per a ma casa. Per dir ara mateix, l'altre mes vam agafar els productes, no he comprat res d'aquests productes, però m'he comprat un rentaplats per a la meua cuina, he adquirit alguna cosa en comptes de comprar aquestes coses, així a poc a poc sempre estic fent.

Olivia afegeix:

Els aliments que ens donen, és bastant ajuda, (…), perquè avui dia no arriben els diners que un té, per més *harto* que guanye, em sembla que tots estem passant això no? (…) Jo pense que *toditas* les senyores que treballem ací, també diuen que és una gran ajuda.

Els anteriors comentaris mostren el paper que compleix la *pirwa* com a estratègia de seguretat alimentària. El fet que tots els participants puguen obtenir aliments, que la *pirwa* siga un espai on es minimitzen les estratificacions tant socials com econòmiques, és una realitat feta possible en part amb la participació i el suport dels "gringos". Ells gaudeixen d'un important reconeixement en el si de la comunitat, els *comunarios* valoren la seua aportació a la feina, i són sempre objectes de respecte perquè ells mateixos s'esforcen a respectar els costums locals.

D'aquesta manera, podem veure que en l'economia solidària conflueixen tres elements impulsors. L'aportació dels *comunarios* és essencial i la retribució rebuda per la labor exercida per la comunitat es mesura més en l'emocional i a ressaltar el seu sentit cívic que en una gratificació material individual. L'aportació dels *gringos*, per la seua banda, naix d'un sentiment d'empatia, ple de sentit i recolzat per una experiència compartida i un referent concret a Huancarani. Finalment, la mediació d'Alexandre com a agent catalitzador i redistribuïdor de recursos en modalitats no monetàries és imprescindible per a fonamentar aquesta forma d'economia.

Com a conclusió…

A Huancarani es forja un imaginari comú, un desig de representació col·lectiu, plasmat en un lloc concret. La recerca constant de la comunitat suposa el dret a la diferència, porta a desdibuixar les discriminacions per a canalitzar la força dels seus

pobladors –d'origen molt heterogeni– cap a una mateixa meta: la invenció d'un espai compartit.

A través de l'economia solidària –que s'arrela en antigues i vigents formes de reciprocitat andina– es pot pensar l'economia de manera més humana: redueix les desigualtats tant socials com econòmiques. Les diferenciacions socioeconòmiques, a Huancarani, no s'exterioritzen únicament en la mala distribució econòmica, sinó que abasten també jerarquies de valor cultural com el gènere i la pertinença ètnica (cap a persones arribant d'una altra regió per exemple).

La discriminació per gènere és òbvia en l'esfera pública en què predominen els hòmens. No obstant això, les dones van saber trobar estratègies subtils per a influir en la presa de decisions interactuant en espais intermedis entre el públic i el privat, valent-se dels rols tradicionalment assignats a les dones.

Així mateix, el fet de no saber llegir ni escriure contribueix a construir una identitat de baixa autoestima en algunes dones grans, de vegades aquesta actitud es plasma en la *pollera*(àmplia faldilla que porten les dones d'origen camperol) –en aquest cas denigrant per a elles. La *pollera* es torna un marcador discriminatori i per tant, denota certa forma d'injustícia social, molt més frustrant que parteix de les mateixes dones.

Malgrat aquests obstacles, les dones de Huancarani van saber construir un espai on són reconegudes i on el seu treball gradual i regular va aconseguir construir tant obres per a la comunitat en el seu conjunt com un espai de solidaritat. Les dones són les artesanes de la comunitat.

Notes

[1] A l'agost de 1985, es va promulgar el Decret Suprem 21060; entre les seues principals disposicions estava el tancament i privatització dels centres miners i la reubicació dels treballadors miners en altres fonts laborals més productives, però en la pràctica va consistir en un acomiadament massiu dels treballadors miners i un eufemisme per a escapçar el moviment social miner (Escóbar 1994). Aquest acomiadament va originar al seu torn l'èxode de les famílies mineres cap a les ciutats capitals del país.

[2] Aquest treball exposa alguns resultats d'una investigació duta a terme en 2001 conjuntament amb Carmen Soto Crespo i Gonzalo Siles Navia

[3] En els anys noranta, l'esperança de vida a Bolívia era de 57 anys, no obstant això, en zones rurals pobres la població pot tindre expectatives de vida fins de quinze anys menys que en les zones urbanes més acomodades (cf. eurosur).

[4] Quítxua. Literalment "sense la seua parella" o siga, a soles. Tot ha d'anar aparellat com el coble de bous o els ulls...

[5] Quítxua: orfe per tant que no pot acudir a familiars per a treballar.

[6] És una categoria creada per a la investigació en la qual s'entén que la persona migrant que no té relacions de parentiu en la seua terra d'acollida, viu com una persona *waqcha*, òrfena, sense ningú qui l'ajude en les activitats agropecuàries.

[7] Per a Abercrombie (1993: 143-144): Una *ch'alla* és fonamentalment una libació que implica abocar parcialment (o arruixar amb la punta dels dits) un líquid sobre (o cap a) un altar sagrat (o una altra deïtat), que es converteix en el canal a través del qual posteriors *ch'allas* aconsegueixen sers més distants.

[8] No obstant això, també pot verificar-se el procés invers: el capital econòmic comporta la formació d'altres capitals

[9] quítxua. Literalment : home-dona. Concepte que indica la complementarietat entre gènere.